

КЕЛЬТИ НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ У III-I СТ. ДО Н. Е.

"Народи Європи, чи походять вони від іберів, римлян, германців і англосаксів, угорців або слов'ян, навіть якщо вони про це вже забули, несуть у собі етнічні елементи та частку культури, успадковану від кельтів, і ці елементи, серед інших факторів минулого, можуть виявитися ланками знову поверненої спорідненості" – писав відомий французький кельтолог П.-М. Дюваль у ті часи, коли Європа все ще залишалася розділеною залізною завісою [1]. Сьогодні все більше науковців дотримується думки згідно з якою кельтський елемент, поряд із греко-римським (античним) та ранньосередньовічним германським, відіграв ключову роль у формуванні основ європейської цивілізації. Кельтські народи досягли високого рівня розвитку духовної культури та соціальної організації, значно прискорили технологічний прогрес давньої Європи. Матеріальна цивілізація стародавніх кельтів об'єднується загальним поняттям латенська археологічна культура, яка у V-I ст. до н. е. була поширена від Британських островів до Малої Азії.

Пам'ятки цієї культури відомі й з українських земель. Вони зосереджуються переважно на Закарпатті, але зустрічаються також і у різних частинах Правобережної України. Присутність кельтів на цих теренах фіксують античні писемні джерела, а сліди цього народу міцно відбилися у регіональній топоніміці. Водночас, донедавна вітчизняна історична наука не визнавала присутності кельтів бодай на якихось українських землях, так само як відкидала вона й можливість значного впливу кельтів на етнокультурні процеси в Східній Європі.

До певної міри це обумовлювалося політичними чинниками: ще у XIX ст. тема ймовірної частки кельтської спадщини, яка належить Україні, підіймалася вітчизняними громадськими діячами та науковцями, зокрема І. Вагилевичем, Я. Головацьким [2], А. Петрушевичем [3], М. Грушевським [4]. Інтерес до кельтської тематики проявляв також М. Драгоманов [5]. У 1920-і рр. теорію кельтського походження Київської Русі сформулював С. Шелухін, діяч Української народної республіки, який після поразки визвольних змагань викладав в Українському вільному університеті в Празі [6]. Як відомо, діяльність цієї установи ніколи не викликала захоплення радянської пропаганди. Тим більше неприйнятними з ідеологічної точки зору були самі по собі дуже політизовані погляди С. Шелухіна, який намагався довести кельтське походження українського етносу. Фактично вихід цієї роботи поставив хрест на будь-яких спробах дослідників з УРСР об'єктивно оцінити джерельний матеріал.

А тим часом його обсяги зростали завдяки інтенсивним археологічним дослідженням. Вже з кін. 1950-х рр. з'являються перші ґрунтовні розвідки, автори яких наголошували на тому, що сліди кельтів можна й необхідно шукати на українських землях. Досить симптоматично, що авторами цих робіт були не українські, а російські археологи Ю. Кухаренко [7], Д. Мачинський [8] та К. Каспарова [9]. Авторитетний німецький дослідник Ф. Шлете вважав, що з території на північ від Карпат, а також з Верхнього Дунаю кельти просувалися у землі скіфів й у 1 пол. III ст. до н. е. осіли у Верхньому Подністров'ї, а їх окремі поховання зустрічаються на території Середнього Подніпров'я [10]. Польський археолог З. Возняк, відомий дослідник кельтських старожитностей Центральної Європи, вважав латенську культуру Закарпаття потужним кельтським осередком, а Правобережну Україну – зоною безпосереднього впливу кельтів [11]. Подібні погляди знайшли відображення й у працях інших польських науковців [12]. У 1976 р. в одному з номерів журналу "Кур'єр ЮНЕСКО", який зібрав на своїх сторінках роботи провідних європейських кельтологів, містилася показова теза: "До цього часу основна увага приділялася кельтам Заходу, при чому явно за рахунок їхніх східних побратимів. Але тепер ситуація змінюється: знову пробуджений інтерес до

проблеми походження кельтів, удосконалення наукової техніки й лінгвістичних методів дослідження спонукають країни Східної Європи звернутися до вивчення свого кельтського минулого й оцінити внесок кельтів у формування своєрідних місцевих культур” [13].

Нажаль цей заклик не почули в Україні, а факти, які були очевидними для європейських науковців, не сприймалися вітчизняними дослідниками. У 1971 р. відомий дослідник В. Бідзіля на сторінках своєї монографії відкидав можливість перебування кельтів на будь-яких українських землях [14]. Фактично єдиним українським археологом, що рішуче висловилося на користь перебування кельтів на території України була Л. Крушельницька [15], проте її висновки не були підтримані вітчизняним науковим загалом.

Після здобуття Україною незалежності з’явилася ціла низка робіт, які ознаменували якісно новий етап у розвитку вітчизняної кельтології. У працях авторитетних українських археологів В. Котигорошка [16] та М. Трейстера [17] були остаточно розв’язані питання щодо перебування кельтів на Закарпатті та на Півдні України. Постійно зростає інтерес до кельтської проблематики з боку вітчизняних мовознавців [18]. Окремо слід відзначити появу роботи академіка В. Скляренка, директора Інституту мовознавства ім. О. Потебні, у якій здобуває нову аргументацію вже призабута теорія С. Шелухіна [19]. Проте, незважаючи на певну активізацію дослідницьких зусиль, ціла низка важливих наукових проблем залишається нерозв’язаною. Зокрема, серед археологів продовжується дискусія стосовно перебування кельтів на території Правобережної України [20]. Розрізнені на сьогоднішній день свідчення вимагають узагальнення й систематизації, співставлення археологічних і писемних джерел з новітніми розробками у галузі лінгвістики, які ще не були належним чином осмислені історичною наукою. Важливо також привернути увагу дослідників до кельтської проблеми, яка раніше не виправдано знаходилася у тіні. Розв’язанню цих питань присвячена дана розвідка.

Кельти на землях Закарпаття. На сьогоднішній день достатньо точно встановлено хронологію проникнення кельтів на українські терени. Їх перші озброєні загони, які не залишали по собі значних слідів, з’явилися в українській частині Верхнього Потисся десь між 340 та 260 рр. до н. е. В ці часи кельти, щойно пограбувавши Рим (386 р. до н. е.) й спустошивши Грецію (279 р. до н. е.), становили провідну військово-політичну силу у Європі. Однак українські землі починають по справжньому цікавити їх з середини III ст. до н. е., в період коли середземноморські держави посилили тиск на кельтські племена, примушуючи їх шукати нові землі на півночі та сході [21]. Саме тоді на території Закарпаття занепадає куштановицька археологічна культура, носіями якої були північнофракійські племена, а натомість виникають довготривалі поселення та виробничі центри латенської культури. Привертає увагу найбільше з них – поселення Галіш-Ловачка, яке вважається найвіддаленішим на схід кельтським протомістом. Розкопки тут велися до 1913 р., але подальші спроби поновити дослідження завершилися безуспішно – культурний шар був повністю зруйнований виноградниками.

Вивчена частина поселення (15 га) розташовувалася на північно-західній околиці сучасного м. Мукачева, на схилах гір Галіш (204 м) та Ловачка (306 м). Тут знаходилися житла й ремісничі майстерні, загалом 24 прямокутні напівземлянки, та численні господарські ями. В. Котигорошко припускає, що поселення мало укріплення, зруйновані середньовічною забудівлею Мукачева [22]. Галіш-Ловачка становила насамперед великий ремісничий центр, провідною галуззю якого була металообробка. Водночас, поселення відіграло роль політичного центру місцевих племен, на що вказує виявлення форм для відливання монет і монетних заготовок [23].

Окрім поселення на горах Галіш та Ловачка, увагу привертає кельтський металургійний центр, який займав бл. 25 км² у заболоченій місцевості біля р. Ботар, лівого притоку р. Тиси. Виробничі пункти, розташовані на відстані 1-2 км один від одного, тягнуться від с. Ново Клиново до с. Черни. Тут було досліджено до трьох сотень залізоплавильних горнів. Ботарський район був одним з найбільших металургійних центрів Європи періоду раннього залізного віку. Його продукція обчислювалася десятками тон заліза й задовольняла не тільки потреби поселення Галіш-Ловачка, що знаходиться приблизно у 30 км від найбільшого скупчення горнів, але й виходила далеко за межі Закарпаття.

Слід звернути увагу також на культові предмети, знайдені на Закарпатті. Це насамперед бронзові статуетки т. зв. «ідола» та кабана зі скарбу, виявленого в с. Мала Бігань. Хоча вперше знахідки

були опубліковані ще у 1956 р., їх комплексний аналіз був здійснений лише нещодавно автором цієї розвідки [24]. Обидві статуетки знаходять довгий ряд точних аналогій у витворах кельтського сакрального мистецтва й обидві вони пов'язані з уявленнями про родове божество-охоронця, яке у кожному кельтському племені вшановувалося під власним іменем.

Тривале перебування кельтів на території Закарпаття відбилосся у топоніміці краю, зокрема у наявності низки типово кельтських за походженням гідронімів – Латориця, Лаборець, Олька, Горнад, Ториса, Бодва [25]. Можна впевнено говорити про збереження виразних кельтських мотивів у місцевому фольклорі [26].

В. Котигорошко, найбільш авторитетний сучасний дослідник культури Закарпаття на рубежі н. е., вважає, що кельти були панівним і привілейованим прошарком населення Верхнього Потисся по відношенню до місцевих північнофракійських племен [27]. В цілому подібних поглядів дотримуються автори колективних монографій Інституту археології НАН України. Констатуючи факт підкорення кельтами північнофракійських племен Закарпаття, вони зазначають, що останні деякий час зберігали свою етнографічну своєрідність [28]. Час розквіту кельтської культури на Закарпатті припав на II – 1 пол. I ст. до н. е. – період найбільш інтенсивного розвитку матеріальної культури та соціальної організації кельтів у Європі. Близько 60 р. до н. е. племена даків, які захопили Верхнє Потисся, розгромили кельтські осередки на цій території.

Кельтська експансія у Північному Причорномор'ї. Іншою територією України, де кельти залишили по собі значні сліди було Північне Причорномор'я. Аппіан повідомляє про перебування на території Боспорського царства загону кельтських найманців на чолі з вождем Бітоїтом, що діяв у складі військ понтійського царя Мітридата VI (63 р. до н. е.). Припускають, що саме з цим загоном пов'язані знахідки в міських шарах і похованнях Пантікапея кельтських фібул пізньолатенської схеми. Хоча присутність кельтів на Боспорі була суто військовою, вона все ж таки залишила певні культурні сліди. Зокрема, кельтські мотиви відзначають у низці знайдених тут ремісничих виробів перших століть н. е. На думку М. Трейстера, контакти кельтів з Боспорським царством могли відбутися й раніше I ст. до н. е. На це, зокрема, може вказувати монета боспорського царя Левкона II (2 чверть III ст. до н. е.), на якій зображено кельтську зброю [29].

Інша група свідчень про кельтів походить з Північно-Західної частини припонтійських степів. Археологічні джерела вказують на досить тривалу присутність кельтів в районі Ольвії та у Південному Побужжі. Вже з III ст. до н. е. в ольвійських похованнях зустрічаються середньолатенські фібули. Біля с. Мар'ївка (Миколаївська обл.) було відкрито комплекс металевих предметів, що включав у себе етрусський шолом, а також типово кельтські предмети озброєння, датовані V-I ст. до н. е. М. Трейстер припускає, що ці предмети становили інвентар поховання кельтського вершника [30].

Про появу кельтів на околицях Ольвії та їх військову активність у цьому регіоні свідчить відомий декрет на честь Протогена, датований в межах III – поч. II ст. до н. е. У ньому йдеться про наближення до Ольвії галатів та скірів, які становили неабияку загрозу для міста [31]. Галатами греки називали кельтів, але звідки вони підступили до стін Ольвії точно не відомо. Д. Мачинський вважав, що вони просувалися зі Східних Балкан, шукаючи нових земель після поразки 212 р. до н. е., яку їм завдали фракійці [32]. М. Щукін, звертаючи увагу на факт союзу галатів з германським племенем скірів, схилився до того, що кельти прийшли у Північне Причорномор'я з півночі [33].

Також була висловлена думка, що згадані у декреті галати насправді були бастарнами, які в кін. III-I ст. до н. е. займали лісостепові області східніше Карпат. Це об'єднання племен, відоме пізніше ще й як певкіни, одні античні автори (Полібій, Тіт Лівій) вважали кельтами, натомість інші (Страбон, Тацит, Пліній) зараховували до германців. Етнолінгвістичні дані про бастарнів дозволяють говорити про кельтське походження або значну кельтизацію цього етнічного утворення. Це й етнонім «бастарни», який ймовірно є кельтським (кельт. *taran* – «грім, блискавка»), й імена бастарнської знаті, згадувані в джерелах, а також звичаї бастарнів, про які повідомляє Тіт Лівій [34]. Польська дослідниця Я. Росен-Пшеворська беззастережно вважала бастарнів кельтами [35], але, очевидно, ближчою до істини є думка З. Маді, який припускав, що на ранніх етапах розвитку племінного об'єднання бастарнів у ньому переважали кельти, а згодом, у перших століттях н. е., домінуючу етнічну роль почали відігравати германці [36].

Кельти у Північному Прикарпатті та Середньому Подніпров'ї. Якщо перебування кельтів на території Закарпаття та на Півдні України вже ні в кого не викликає сумнівів, проблема їхнього проникнення на територію північно-східного Прикарпаття залишається остаточно не з'ясованою на сьогоднішній день. В цілому на Правобережній Україні латенські предмети були знайдені щонайменше у 74 пунктах. Ю. Кухаренко опублікував їх повне зібрання [37], яке було згодом виправлене й доповнене у працях З. Возняка [38], М. Щукіна [39] та В. Єременка [40]. Деякі з пам'яток були знайдені у комплексах інших культур і тому вважаються імпортами. Але у більшості вони класифікуються як «випадкові знахідки» і тому їх неможливо інтерпретувати однозначно. Географічно більшість латенських пам'яток розміщуються двома гніздами – у Верхньому Подністров'ї (Східна Галичина) та Середньому Подніпров'ї.

З галицьких земель походить два інгумаціних поховання, які щоправда не можна беззастережно вважати кельтськими, кілька скарбів кельтських монет, а також поодинокі металеві предмети, проаналізовані в статті М. Бандрівського та Я. Йосипишин [41]. Унікальним для регіону поки що залишається комплекс, досліджений Л. Крушельницькою у 1962 р. біля с. Бовшів, що в 11 км від м. Галич. Найвірогідніше це була гончарна майстерня, яка складалася з типової для кельтів квадратної напівземлянки (2,4x2,4 м) і ями овальної форми з залишками гончарної печі [42]. У самій споруді, а також у культурному шарі було виявлено велику кількість керамічного посуду. Це була кельтська гончарна кераміка з домішками графіту, а також певна кількість ліпного посуду, який наслідував форми місцевих культур. Дослідниця датувала пам'ятку I ст. до н. е., але згодом інша дата – середина II ст. до н. е. – 2 чверть I ст. до н. е. – була запропонована Д. Мачинським [43]. Значення даного комплексу важко переоцінити. «Вперше на території Українського Прикарпаття виявлено цілком достовірні сліди кельтського поселення. Це вносить коректив до усталеного останнім часом погляду щодо східної межі поширення кельтських пам'яток на північ від Карпат» – зазначає Л. Крушельницька [44].

Перебування кельтів у Верхньому та Середньому Подністров'ї підтверджується також і писемними джерелами. Античний географ Клавдій Птолемей згадує у цій місцевості чотири кельтомовні урбаноніми: Карродунон, Маетоніум, Вібантаваріум та Ерактон. Перший з них – Карродунон, – етимологізується виключно з кельтських мов: від кельт. *karr-* «каміня» та *dun-* «фортеця». Клавдій Птолемей розміщував це місто десь «вище Тіраса» (Дністра) і «поблизу Дакії» (сучасної Румунії) [45].

Привертає увагу скупчення латенських пам'яток на території Середнього Подніпров'я. Серед них присутні металеві прикраси та культові предмети (бронзова маска з с. Пекарі, біля Канева), поява яких може бути пов'язана з просуванням у Північне Причорномор'я галатів, згаданих у декреті Протогена. Досить ймовірним є кельтське походження поодинокого кремаційного поховання біля гирла Прип'яті у с. Залісся. Перепалені кістки у супроводі кельтської фібули ранньолатенської схеми містилися у ліпному горщику сірого кольору, форма якого наслідувала гончарну кельтську кераміку. Кельтською вважали цю пам'ятку О. Мельниківська [46] та Д. Мачинський [47]. Так само тлумачив її М. Щукін, зауважуючи, однак, що поховання могло належати носіям поморської культури, які мали контакти з кельтами на території Сілезії [48].

Сумніви щодо кельтської належності латенських пам'яток Верхнього Подністров'я та Середнього Подніпров'я висловив Є. Максимов. Його аргументи зводяться до двох основних положень. По-перше, на території Правобережної України відсутні достовірно кельтські поховання з тілопокладеннями. По-друге, у виявлених латенських комплексах (Бовшів та Залісся) серед іншого присутня ліпна кераміка, не характерна для кельтів [49]. Свого часу ці аргументи вже формулював В. Бідзіля, який стикнувся на Закарпатті з домінуванням поховального обряду кремації і широким застосуванням ліпного посуду, що дало йому підстави заперечувати перебування у регіоні кельтів [50].

Найсуттєвішим є, безумовно, перший з аргументів. Він ґрунтується на підході авторитетного чеського археолога Я. Філіпа, який вважав, що тільки поховання з тілопокладеннями можна розглядати як безумовно кельтські пам'ятки, хоча, при цьому, й припускав можливість подальшого перегляду свого висновку. З часом, який пройшов після публікації роботи Я. Філіпа у 1956 р., цей висновок дійсно був переглянутий науковцями. Зокрема, було доведено, що кельти Східної Європи, особливо племена, які населяли Карпатську улоговину, безпрецедентно рано перейшли до обряду кремації. Подекуди це сталося вже у IV ст. до н. е., а з наступного століття кремація

домінувала тут суцільно. Дещо згодом тілоспалення запанувало в усіх кельтських землях, а у I ст. до н. е., на тлі розквіту поселень та піднесення матеріального виробництва, майже на всіх заселених кельтами землях поховання зникають. Кельти перейшли до кремаційного обряду, сліди якого не фіксуються археологічними методами [51]. Отже, саме кремація була домінуючим поховальним обрядом в часи найбільшої активності кельтів на українських землях (II-I ст. до н. е.), а тому не варто й очікувати знайдення на наших теренах латенських поховань іншого типу.

Другий аргумент взагалі не витримує критики. Давно відомо, що кельти широко використовували поряд із гончарним посудом ліпну кераміку, форми якої наслідували зразки автохтонних культур. При чому це характерно не тільки для периферійних зон кельтського світу, де ліпний посуд використовувався фактично нарівні з гончарним, але й для його серцевини – Галлії та Середньої Європи [52].

Таким чином, як збережені комплекси, так і скупчення випадкових знахідок дозволяють говорити про те, що окремі групи кельтів проникали у Верхнє Подністрів'я та Середнє Подніпров'я. Шляхи цього проникнення точно встановити важко, але можна припустити, що вихідним пунктом експансії могла бути територія Закарпаття, Північного Причорномор'я або Південної Польщі.

Порівняно скромний обсяг археологічного матеріалу з території Правобережної України не йде ні у яке порівняння зі значною кількістю збережених тут гіпотетично кельтомовних топонімів, які протягом останніх десятиліть активно досліджуються мовознавцями. Свого часу думка щодо наявності на території України балканських, а саме іллірійських, фракійських та кельтських гідронімів була висловлена у колективній монографії "Гідронімія України у її міжмовних та міждіалектних зв'язках" [53]. Згодом, відомий український лінгвіст О. Стрижак відмітив наявність значної кількості кельтомовних гідронімів та ойконімів на землях Правобережної України [54]. Російський мовознавець академік О. Трубочев, аналізуючи джерела різних груп, дійшов висновку, що кельти у Подунав'ї вступали у контакти з праслов'янами, які «під тиском кельтської експансії потягнули кельтів у Південну Польщу, на Віслу, і навіть далі на північний схід, у Середнє Подніпров'я» Крім того, на думку О. Трубочева, загадкові волохи, які згідно літописних свідчень нападали на дунайських слов'ян, насправді були кельтськими племенами вольків-тектосагів, яких під назвою неврів зафіксував Геродот на території сучасної Волині [55]. Зазначимо, що етнічна природа неврів остаточно не з'ясована, хоча й вважається, що вони певною мірою брали участь в етногенезі слов'ян [56]. З неврами достовірно пов'язана мілоградська археологічна культура, що була поширеною у Південній Білорусі та Північній Україні [57]. Вона, як відомо, зазнала значного впливу центральноєвропейського, у тому числі кельтського (гальштатського та латенського) культурного кола [58].

Думку щодо кельтського походження етноніму неври висловив також професор К. Тищенко. В опублікованих останнім часом студіях дослідник висвітлив численні приклади кельто-слов'янських мовних зв'язків [59]. Без перебільшення вражає виявлення кельтських етимологій для 54 лексичних основ 230 назв селищ на витоках річок України [60]. Простеження поширеності цих лексичних основ у загальному масиві назв населених пунктів України дало досліднику можливість припустити кельтське коріння 1800 з них, або близько 6% усіх ойконімів. "Нас не мусять дивувати ані підозріло добра збереженість топонімічних основ, ані впізнаваність у них кельтських етимонів, ані масовість самих назв кельтського походження. До аналогічних характеристик кельтської топоніміки на західніших землях Європи кельтологи вже встигли звикнути ... Кельтська топонімія України не просто продовжує західний ареал. Вже тепер помітно, що вона, як периферійна, на порядок багатша семантично й фонетично, адже включає дорогоцінні архаїзми, цілком відповідні давньокельтським лексичним реконструкціям" – заключає К. Тищенко [61]. Виявлення кельтських топонімів в багатьох випадках підтверджується очними свідченнями на місці (*testimonia oculares in situ*). Як один з прикладів, К. Тищенко наводить гідронім Радоробель (Житомирська обл.), який він виводить від кімрського (валлійського) *rhaedrawl*, "порожиста, каскадна; гучна, як водоспад". Під час спеціального топонімічного відрядження було підтверджено, а згодом й завірено відповідним науково-дослідним актом, що біля гирла висохлої річки Радоробель характер течії р. Уборть свідчить про наявність порогу, бо вода вирує і гучно тече [62].

Кельтський компонент у зарубинецькій культурі. Виявлені кельтомовні топоніми тягнуться широкою смугою у лісостеповій та лісовій зонах України. Вже на перший погляд помітна близькість цього ареалу з територією поширення пшеворської та зарубинецької археологічних культур, які в

останні століття до н. е. домінували на землях України [63].

Чи були носії цих культур якимось чином пов'язані з кельтським світом? Значною мірою на це питання можна відповісти позитивно. Відомо, що у Північній, Центральній та Східній Європі здобутки латенської культури поширювалися й серед некельтських племен. На цих теренах утворилася т. зв. «кельтська вуаль» – низка латенізованих археологічних культур, насамперед ясторфська, пшеворська, зарубинецька, поєнешті-лукашівська та оксивська [64]. Ці культури майже у незміненому вигляді засвоїли технологічні традиції кельтської металургії та металообробки. Дослідники неодноразово звертали увагу на те, що кельтський вплив зачепив такі консервативні сфери функціонування латенізованих культур як поховальний обряд та керамічне виробництво. Пояснити це явище лише торгівельними або іншими нерегулярними контактами з кельтським світом навряд чи можливо [65]. За виключенням ясторфської культури, носіями якої традиційно вважають германців, етнічна природа інших культур «кельтської вуалі» залишається остаточно нез'ясованою. Натомість відомо, що племена згадувані у писемних джерелах і пов'язувані сьогодні з даними культурами (наприклад, кімври, бастарни, лугії) принаймні значною мірою були кельтомовними.

Стосовно зарубинецької культури, більшість сучасних дослідників схильна розглядати її як поліетнічне утворення. Риси латенської культури, зокрема її південно-східного, балканського варіанту, простежуються в зарубинецькій культурі досить виразно, що дає підстави дослідникам припускати наявність у її складі, поряд із іншими, кельтського або кельто-іллрійського етнічного компоненту [66]. Слід згадати також одну новітню гіпотезу, яка пов'язує феномен раптового виникнення латенізованих культур, у тому числі пшеворської та зарубинецької, з міграціями кельтизованого населення Західної Європи [67]. Очевидно, саме у рамках латенізованих культур – пшеворської та зарубинецької – могли відбутися контакти кельтів з предками слов'ян, що їх фіксують як археологи, так і лінгвісти [68].

Отже, загальна картина перебування кельтів на українських землях виглядає на сьогоднішній день наступним чином. Кельти з 2 пол. IV ст. до н. е. проникають на Закарпаття, а на рубежі III-II ст. до н. е. у Північне Причорномор'я. Дещо пізніше кельтські найманці з'являються у Криму. Кельтські переселенці належали до різних племен і просувалися у північно-східному напрямку незалежними групами. На Закарпатті їм вдалося закріпитися на кілька століть і створити досить розвинений осередок власної культури. На півдні угруповання кельтів, яке ми зустрічаємо під Ольвією, згодом розчиняється серед місцевого населення, хоча його військова присутність відчувається тут до I ст. до н. е. Тоді ж, у II-I ст. до н. е., кельтські сліди стають помітними у Верхньому Подністров'ї та Середньому Подніпров'ї. Окремі групи кельтів поступово й легко асимілюються носіями пшеворської та зарубинецької культур, які, ймовірно, вже на той час мали у своєму складі певний споріднений з кельтами етнічний компонент. Тільки його наявністю можна пояснити значний пласт кельтомовних топонімів переважно в лісостеповій та лісовій зонах України та пізніші не зовсім зрозумілі прояви кельтської культури на українських теренах. Це, зокрема, «кельтський ренесанс» у матеріальному виробництві та поховальному обряді черняхівської культури III-IV ст. н. е. [69], присутність кельтського антропологічного морфотипу на деяких її могильниках [70], а також дивні кельтські ремінісценції зафіксовані у давньоруській культурі [71].

Kazakevich G. M.

The Celts in the lands of Ukraine in III-I BC.

An article deals with the expansion and settlements of the Celts in Transcarpathian and North Pontic region, Upper Dniester and Middle Dnipro. It considers the problem of the Celtic influence on Zarubynet'ska culture. Based on archaeological, narrative and linguistic sources.

1. Дюваль П.-М. Кельты: первое европейское сообщество // Курьер ЮНЕСКО. – 1976. – № 1. – С. 6.

2. Наулко В. Историко-этнографічне районування та етнографічні групи українського народу // Культура і побут населення України. – К., 1993. – С. 28.
3. Королько А. Громадсько-політична та наукова діяльність Антона Петрушевича: Автореф. дис... канд. і. наук. – Чернівці, 2002. – С. 14.
4. Потульницький В. Сергій Шелухин // Історіографічні дослідження в Україні. Вип. 12. – К., 2003. – С. 269-270.
5. Драгоманов М.. Новокельтское и провансальское движение во Франции // Вестник Европы. – 1875. – №8, №9.
6. Шелухин С. Звідкіля походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Русі з Франції. З орієнтовною картою. – Прага, 1929.
7. Кухаренко Ю. Распространение латенских вещей на территории Восточной Европы // Советская археология. – 1959. – № 1.
8. Мачинский Д. Кельты на землях к востоку от Карпат. // Кельты и кельтские языки. – М., 1974.
9. Каспарова К. Роль Юго-Западных связей в процессе формирования зарубинецкой культуры // Советская археология. – 1981. – № 2; Каспарова К. Об одном из возможных компонентов зарубинецкого погребального обряда // Советская археология. – 1988. – № 1.
10. Schlette F. Kelten zwischen Alesia und Pergamon. – Leipzig, Jena, Berlin, 1976. – S. 38.
11. Woźniak Z. Wschodnie pogranicze kultury lateńskiej. – Wrocław, 1974. – S. 164-165.
12. Rosen-Przeworska J. Spadek po Celtach. – Wrocław, 1979. – S. 8, 14 та ін.
13. Кельты в восточной части Европы // Курьер ЮНЕСКО. – 1976. – № 1. – С. 41.
14. Бідзіля В. Історія культури Закарпаття на рубежі н. е. – К., 1971. – С. 163.
15. Крушельницкая Л. Кельтський пам'ятник в Верхнем Поднестровье // Краткие сообщения института археологии. – 1965. – Вып. 105.
16. Котигорошко В. Історія населення Верхнього Потисся в латеноримський час (III ст. до н.е. – IV ст. н.е.): Автореф. дис... д-ра і. наук. – Ужгород, 1996; Котигорошко В. Фракийці Верхнього Потисся (III в. до н. е. – IV в. н. е.). – Ужгород, 1995; Котигорошко В. Верхнє Потисся в контексті стародавньої історії Карпато-Дунайського ареалу. – Ужгород, 2003.
17. Трейстер М. Кельти в Північному Причорномор'ї // Археологія. – 1992. – № 2; Treister M. The Celts in the north Pontic area: a reassessment // Antiquity. – 1993. – Vol. 67, № 257.
18. Стрижак О. Кельти й Україна // Україна. Наука і культура. Щорічник. – 1989. – Вип. 23; Тищенко К. Мова про довге співжиття з кельтами // Урок української. – 2004. – № 5-6.
19. Склярєнко В. Походження назви Русь. 1, 2, 3 // Мовознавство. – 2003. – № 5. – С. 3-13; Мовознавство. – 2004. – № 2-3, № 5-6.
20. Максимов Є. Про перебування кельтів в Україні // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н. е.: Зб. наук. пр. – К., Львів, 1999; Бандрівський Й., Йосипишин Я. Кельти на заході України // Україна в минулому. – К., 1997. – Вип.9.
21. Щукин М. На рубеже эр. – СПб., 1994. – С. 97.

22. Котигорошко В. Верхне Потисся... – С. 39.
- 23 Котигорошко В. Історія населення... – С. 29.
24. Казакевич Г. Культурні предмети з малобіганського скарбу в контексті розвитку кельтської релігії (II-I ст. до н. е.) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2003. – Вип. 69.
25. Пап С. Історія Закарпаття: В 3 т. – Івано-Франківськ, 2001. – Т. 1. – С. 57.
26. Казакевич Г. Кельтські мотиви в історичних переказах Закарпаття // Етнічна історія народів Європи: 36. наук. праць. 2005. Вип. 19.
27. Котигорошко В. Верхне Потисся.... – С. 38.
28. Давня історія України в 3-х т. – Т. 3. – К., 2000. – С. 191-192; Етнічна історія Давньої України. – К., 2000. – С. 125.
29. Трейстер М. Кельти... – С. 37-39.
30. Там само. – С. 44.
31. Виноградов Ю. Политическая история Ольвийского полиса. VII – I вв. до н. э. – М., 1989. – С. 181-182.
32. Мачинский Д. Вказ. праця. – С. 32-33.
33. Щукин М. Вказ. праця. – С. 100.
34. Titus Livius, XL, 59.
35. Rosen-Przeworska J. Ikonoграфия wschodnioceltycka. – Wrocław, 1976. – S. 175.
36. Маді З. Припонтийские кельты // Античное общество: Труды конференции по изучению проблем античности. – М., 1967..
37. Кухаренко Ю. Вказ. праця.
38. Woźniak Z. Вказ. праця. – S. 139-165.
39. Щукин М. Вказ. праця. – С. 96-101.
40. Еременко В. "Кельтская вуаль" и зарубинецкая культура. – СПб., 1997. – С. 202-204, 206-209.
41. Бандрівський Й., Йосипишин Я. Вказ. праця. – С. 9-11.
42. Крушельницкая Л. Вказ. праця. – С. 119-122.
43. Мачинский Д. Вказ. праця. – С. 37.
44. Крушельницкая Л. Вказ. праця. – С. 122.
45. Claudius Ptolemaios, III, 5, 15
46. Мельниковская О. Племена Южной Беларуссии в раннем железном веке. – М., 1967. – С. 101, 153.

47. Мачинский Д. Вказ. праця. – С. 38-39.
48. Щукин М. Вказ. праця. – С. 99.
49. Максимов Є. Вказ. праця. – С. 145.
50. Бідзіля В. Вказ. праця. – С. 171-178.
51. Woźniak Z. Osadnictwo celtyckie w Polsce. – Wrocław, Warszawa, Kraków, 1970. – S. 75; Woźniak Z. Wschodnie... – S. 51-52; Каспарова К. Об одном из возможных компонентов зарубинецкого погребального обряда // Советская археология. – 1988. – № 1; Щукин М., Еременко В. К проблеме кимвров, тевтонов и кельтоскифов: три загадки // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. – 1999. – № 34. – С. 137.
52. Rosen-Przeworska J. Spadek... – S. 24; Filip J. Keltové ve střední Evropě. – Praha, 1956. – S. 495.
53. Гідронімія України у її міжмовних та міждіалектних зв'язках. – К., 1981. – С. 31-65.
54. Стрижак О. Вказ. праця. – С. 275.
55. Трубачев О. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. – М., 1991. – С. 41-45, 98, 110.
56. Рябова В. Легенди та гіпотези про волинську Неврїду – сусїда Скіфїї // Карпати в давнину. – Вип.15. – Ужгород, 2002.
57. Мельниковская О. Вказ. праця. – С. 169.
58. Там само. – С. 152.
59. Тищенко К. Кельтські етимології. I. Етнос (1, 2, 3) // Мовознавство. – К., 2003. – № 4, 5, 6.
60. Тищенко К. Кельтські назви селищ на витоках річок України // Народна творчість та етнографія. – К., 2003. – № 5-6. – С. 68-69.
61. Тищенко К. Кельтські назви селищ на витоках річок України // Народна творчість та етнографія. – К., 2004. – № 3. – С. 95.
62. Тищенко К. Мова про... – С. 18.
63. Достатньо порівняти опубліковані карти: Тищенко К. Кельтські назви селищ на витоках річок України // Народна творчість та етнографія. – К., 2003. – № 5-6. – С. 69; Етнічна історія давньої України. – К., 2000. – С. 134.
64. Щукин М. Третий мир Древней Европы // Знание - сила. – 1986. – № 4. – С. 27-30.
65. Еременко В. Вказ. праця. – С. 7; Каспарова К. Роль Юго-Западных... – С. 76.
66. Каспарова К. Вказ. праці.
67. Еременко В. Вказ. праця.
68. Rosen-Przeworska J. Tradycje celtyckie w obrzędowości Protosłowian. – Wrocław, 1964; Седов В. Славяне и кельты // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. – М., 1983; Schachmatov A. Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen // Archiv für slavische Philologie. 1912. Bd. 33; Мартынов В. Язык в пространстве и времени. К проблеме глоттогенеза славян. – М., 1983. – С. 35-46. Трубачев О. Вказ. праця. – С. 110, 121.

69. Щукин М. Черняховская культура и явление кельтского ренессанса // Краткие сообщения института археологии. – 1973. – Вып. 133.

70. Рудич Т. Антропологічний склад населення могильника черняхівської культури Чернелів-Руський // Археологічні відкриття в Україні 2002-2003 рр.: Зб. наук. праць. – Вип. 6. – К., 2004. – С. 394.

71. Тищенко К. Про кельтську спадщину деревлян //Україна. Наука. Культура. – 2004. – №32.